

Nesamozřejmost a nerovnost: východiska nejen pro kriminologii

Rozhovor s Gerlindou Šmausovou

Některé texty nejsou předurčeny k tomu, aby byly vydány. A přece se někdy situace vyvine nečekaně v opačném duchu. Na níže předkládaném rozhovoru jsme společně s Gerlindou Šmausovou pracovali (ona a já, Václav Walach) v druhé polovině roku 2020. Vyměnili jsme si mnoho emailů, než jsme se shodli na tom, v jaké podobě jej uskutečníme. Nebyl jsem jediný, kdo se o kriminologické dílo paní profesorky tehdy zajímal. Johannes Feest a Brunilda Pali (2020), kteří připravili editovanou monografii sestávající z jejich studií a jejichž vzpomínkový text na tuto spolupráci vydáváme v tomto speciálním čísle, byli navíc mnohem dál než já. Zatímco Gerlinda Šmausová odpovídala na jejich otázky, se mnou rozebírala způsob provedení našeho společného rozhovoru. Nejprve se zdálo, že by se mohl uskutečnit na konferenci „Já jsem já“ – mezi sociologií, kriminologií a genderem“, přichystané při příležitosti životního jubilea Gerlindy Šmausové v prosinci 2020 na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. V důsledku protipandemických opatření se však konference nakonec nekonala.¹ A tak jsme se rozhodli pro online variantu, která byla vzhledem k nestabilnímu signálu realizována přes email.

Poslal jsem 15 otázek a Gerlinda Šmausová odpověděla, ale ne vždy srozumitelně pro mě jako čtenáře a ne účastníka rozhovoru *in situ*. Z toho plynuly další otázky, které jsem považoval za důležité zodpovědět. Myslím, že její rozhodnutí dál v našem projektu nepokračovat bylo výsledkem právě zásahů do odpovědí a mnoha návrhů na rozšíření, které jsem učinil proto, abych celý text více zpřístupnil čtenářstvu, které se tolik v kriminologických otázkách neorientuje, a také z osobního zájmu o probíranou tematiku. Na důvody odstoupení od rozhovoru jsem se neptal. Rozhodnutí jsem respektoval, ačkoli mě mrzelo – o rozhovor s velkou českoněmeckou kritickou kriminoložkou jsem velmi stál. Celou věc jsem však považoval za uzavřenou.

Pak přišla smutná zpráva – Gerlinda Šmausová zemřela. V České kriminologii jsme se rozhodli věnovat příští číslo vzpomínce na její osobnost a dílo. Oslovil jsem několik lidí, o nichž jsem věděl, že měli ke Gerlindě Šmausové blízko. Jedním z nich byla Kateřina Nedbálková, která se v telefonickém rozhovoru zmínila, že o rozhovoru

---

¹ Na 11. olomoucké podzimní sociologické konferenci 12.-14. října 2022 bylo vyhlášeno téma sekce pro 12. olomouckou podzimní konferenci v roce 2023 s názvem „Inspirace Gerlindou Šmausovou“, kde mohou zaznít i příspěvky připravené pro rok 2020.

s její bývalou vyučující a pozdější kolegyní mluvila („oslovil mě nějaký kovboj s žádostí o rozhovor“). Domluvili jsme se na tom, že jí rozhovor poskytnu k nahlédnutí. Nepočítal jsem s tím, že bychom jej zveřejnili. Profesorka Šmausová se ještě v průběhu práce na něm ujišťovala, že zveřejněna bude autorizovaná verze rozhovoru, a já s tím plně souzněl.

S jistotou mohu říci, že pokud by Kateřina Nedbálková rozhovor nepovažovala za povedený a pokud by její zájem nešel tak daleko, že oslovila jiného paní profesorce blízkého člověka, v tomto čísle by publikován nebyl. Tento člověk, Miroslav Dopita, pak v podstatě rozhodl, když rozhovor po srovnání s doloženou korespondencí k rozhovoru upravil a doplnil o poznámkový aparát. Všichni tři jsme se pak shodli, že by byla velká škoda,

pokud by tento rozhovor – jeden z posledních, pokud ne poslední, který Gerlinda Šmausová poskytla, a přinášející důležité informace – zůstal pouze uložený v archivu.

Rozhovor pojednává o kritické a feministické kriminologii, kterou Gerlinda Šmausová rozvíjela, než odešla v Německu do penze. V Česku je sice známa především jako teoretička genderu a genderových studií, to však neznamená, že by její zájem o studium kriminality a sociální kontroly opadl. V rozhovoru zasazuje svůj zájem o kritické uchopení kriminologie do širšího osobního, společenského a zejména oborového kontextu, přičemž svůj vlastní příspěvek vidí především ve snaze o dekonstrukci klíčových kategorií jako „zločin“ nebo „gender“. Upozorňuje, že se nejedná o pojmy, jejichž význam by se odvíjel od jakýchsi entit nezávisle existujících na společenském vyjednávání. Nejsou to přirozené, nýbrž sociálně konstruované kategorie, a na tom je třeba postavit, spíše reformulovat, výzkum, který se jimi tradičně zabývá. Její odpovědi dále ukazují, že úsilí o dekonstrukci zdaleka není motivováno pouze snahou o přesné vymezení předmětu výzkumu. Jeho základy jsou normativní přinejmenším v tom smyslu, že součástí dekonstrukce je zvýraznění podílu zločinu či trestního práva na vytváření a udržování společenských nerovností. Rozhovor ukazuje Gerlindu Šmausovou jako socioložku společenských nerovností, které chce vystavit v kritickém světle a demaskovat jejich domnělou přirozenost.

Gerlinda Šmausová v Saarburgu.
Autor: Miroslav Dopita

Rozhovor vychází z verze, kterou Gerlinda Šmausová zaslala Václavu Walachovi 1. listopadu 2020, je to tedy verze rozhovoru bez otázek a úprav, po kterých Gerlinda Šmausová spolupráci ukončila. Co se týče provedených změn, již bylo řečeno, že Miroslav Dopita odpovědi doplnil poznámkovým aparátem. Dále je rozšířil o některá křestní jména a upravil některé formulace. Já jsem pak naformátoval text stylisticky v souladu s pravidly časopisu a pro přehlednost rozdělil některé delší odstavce. Všichni jsme pak v textu provedli korekturu.

Václav Walach: V říjnu 2020 vydalo nakladatelství Springer publikaci *Gerlinda Smaus: „Ich bin ich“. Beiträge zur feministischen Kriminologie*, jež spolu s rozhovorem s jejími editory Johannesem Feestem a Brunildou Pali obsahuje 16 Vašich studií. Mohla byste popsat, jak k tomu došlo a podle jakého klíče probíhal jejich výběr? Podílela jste se na výběru, nebo vás editoři postavili před hotovou věc?

Gerlinda Šmausová: S Johannesem Feestem (Universitaet Bremen), mým vrstevníkem, se znám od našeho působení v kruhu Arbeitskreis Junger Kriminologen (AJK), který v 70. letech minulého století založili kriminologové v „severských“ spolkových zemích. V AJK se sešli vědci, kteří jednak zaujali kritický postoj k předpokladům etiologické kriminologie ve vědě, jednak k nerovnoměrnému/nespravedlivému rozdělování etiket prostřednictvím trestního práva v praxi, s čímž souvisí nespravedlnost i neúčinnost trestů odnětí svobody. Johannes Feest dodnes patří k předním představitelům abolicionistického hnutí, do kterého se s velkým úsilím zapojila i Brunilda Pali (Katholieke Universiteit Leuven). Byla to ona, kdo se pozastavila nad tím, že se v profesní paměti udržují převážně jména mužů. Tu si Johannes vzpomněl na mě, která jsem se od 70. let svými statěmi podílela na diskurzu kritické kriminologie i abolicionismu, později rovněž z hlediska genderu. Tyto statě byly publikovány převážně v němčině, a tak, aby se mohly zpřístupnit v lingua franca, v angličtině, bylo je třeba napřed souhrnně vydat v německém nakladatelství. O výběru jsme se radili, Johannes a Brunilda převzali veškerou editorskou práci. Na knihu se objevují první recenze, které hodnotí práci editorů a mou přívětivě (Oberlies, 2022).²

VW: Sigmundem Lamnekem (2008) a následně na německé Wikipedii jste označována za průkopnici feministické kriminologie v německy mluvících zemích. Zároveň jste se podílela na rozvoji kritické kriminologie, kam zde rovněž řadím tu feministickou. Než se zeptám, proč jste se rozhodla právě pro tyto tehdy a v jistém smyslu stále minoritní proudy bádání o kriminalitě a souvisejících tématech, rád bych věděl, jak jste se stala kriminoložkou jako takovou. Nepletu-li se, do emigrace jste se kriminologií nezabývala. Čím si vás získala?

GŠ: Od konce Vaší otázky, z mé strany od začátku: Na Fakultě osvěty a novinářství Univerzity Karlovy v Praze jsem se zabývala sociologií kultury. Po emigraci do vlasti

---

² Poslední věta doplněna na základě osobního setkání Dopity a Šmausové dne 6. května 2022.

mé matky, do Sárska, jsem se znovu přihlásila do doktorského studia. Když se uvolnilo asistentské místo se specializací „sociologie“ v Institutu pro právní a sociální filozofii, tehdy u Wenera Maihofera, nastudovala jsem si přístupné publikace (např. Mainhofer, 1963, 1968, 1969; Krisam, & Siebel, 1966; Lautmann, Maihofer, & Schelsky, 1970) a přihlásila se do konkurzu. Úspěšně! Po celou dobu mého akademického působení zůstala sociologie práva mojí ústřední pracovní povinností. Nově příšlý Alessandro Baratta pak zaměřil činnost institutu na výzkum trestního práva, které je prvním předpokladem existence kriminality. Od samého začátku jsme chápali kriminalitu jako jev „vyprodukovaný“ trestním právem, což bylo v souladu s tendencemi, které se ve stejném čase objevily na severských a dalších německých univerzitách. Můj habilitační spis proto chápu jako příspěvek k sociologii trestního práva (Smaus, 1998).

Teorie a výzkum, které prokazují tendenční selektivitu systému trestněprávní kontroly ve výběru svých klientů – vybírá si převážně muže, mladé, chudé, nezaměstnané, tmavší barvy pleti –, obsahují apely na změny zavedených praxí. Nejde o soucit se znevýhodněnou částí populace, s tzv. *underdog*, ale o to, stejnou měrou trestněprávně postihovat i *white collar crimes*, které jsou většinou před trestem imunizovány. Přitom se tito pachatelé dopouštějí daleko závažnějších trestných činů s nesrovnatelně většími škodami pro společnost. Praxe ale dává přednost tomu, zůstat u svých praktických stereotypních názorů o „kriminogenní populaci“ a tradiční etiologická kriminologie ji v tom dodnes podporuje! Často je používán výraz „minoritní“. Vůči tomu se vždy ohrazuji, protože „množství“ samo málokdy o něčem rozhoduje. Důležitější jsou mocenské poměry, i v kriminologii. Ve vědě by mělo platit kritérium diskurzivně dohodnuté pravdy – pod tlakem legálního panství se ale mnoho oborů v blízkosti exekutivy uchyluje k polopravdám. Kritická kriminologie se rozvinula v době, ve které se exekutiva i judikativa o alternativy k chronicky selhávajícímu systému trestněprávní kontroly (Foucault, 2000a) skutečně zajímaly.

K typické selektivě systému trestněprávní kontroly také patří, že se daleko častěji zajímá o muže, viz shora, a daleko řidčeji kriminalizuje ženy. Ve svých statích jsem chtěla prokázat, že nižší zatíženost žen souvisí s formulacemi trestního práva, a ne s tím, že by byly morálnějšími lidmi. Z tohoto pozorování se pak odvíjela feministická kriminologie.

VW: Jaké bylo postavení německých žen v čase Vaší emigrace, kdy současně německá společnost zažívala vzestup studentského hnutí? Sehrály tyto zkušenosti nějakou roli ve Vašem akademickém směřování? S tím souvisí otázka: Ovlivnily tyto zkušenosti obecně německou kriminologii? Existovaly mezi studentským a feministickým hnutím a kriminologií nějaké vztahy, ať už přátelské, nebo nepřátelské, anebo se spíše míjeli?

GŠ: Materiálně se německým ženám zřejmě vedlo lépe než českým, zvláště v akademických kruzích, ale co se týče faktických práv na tom byly hůře. Byla jsem

první ženou, kterou kdy Wigand Siebel³ na své katedře sociologie zaměstnal! Ve srovnání s tím byla všestranná kompetence českých žen příslovečná! Až v náročném a dlouhotrvajícím porevolučním diskurzu si to ale otevřeně přiznaly – označila jsem tuto situaci jako emancipaci v neoznačeném stavu!⁴

Studentské hnutí jsem krátce předtím zažila i na Univerzitě Karlově v Praze. Velmi mě proto překvapilo, jak rozdílně se v Německu protest organizuje: Když jsme se na Fakultě osvěty a novinářství UK kdysi rozhodli bojkotovat obzvláště nevědecké přednášky jedné sovětské kandidátky věd, všichni si předem opatřili nějakou platnou omluvenku. V Saarbrückenu studující zatarasili vchod do učeben a vyvěsili transparenty s nápisy, že bývalí nacisté nemají na univerzitě místo! Příznačné bylo heslo: „Unter den Talaren Mief von Tausend Jahren!“ (Pod taláry se skrývá tisíciletý pach!) Taláry navždy skončily na smetišti dějin a s nimi veškeré univerzitní obřady! Srovnejte sám! Obdobný rozdíl platí i pro emancipaci. Když se německé ženy rozhodly bojovat o svá práva, vyšly do ulic s feministickými transparenty a nešetřily ani své „soukromé patriarchy“. Oproti tomu se v Čechách dosud jen odvážné kolegyně otevřeně hlásí k feminismu. Studentské hnutí bylo impulsem pro rozvoj všech alternativních a kritických hnutí ve společnosti a teoretických směrů ve vědě, někdy synergicky, někdy s i konflikty, hlavně z genderových pozic. Množiny, které jste vyjmenoval, se spíše prolínaly. Osobně jsem se do hnutí příliš aktivně nezapojovala. V doktorském studiu jsem se ve svých 28 letech setkávala víceméně se svými vrstevníky – ale díky zkrácení školní docházky na 11 let a „ročníkově“ organizovaném vysokoškolském studiu v Čechách jsem ve srovnání s nimi vedla již „dospělý život“ – s manželem a čtyřletou dcerou. Orientovat se v novém kulturním prostředí byl velmi svízelný proces!

VW: Kriminologie má více směrů. Vy jste se ztotožnila s kritickou kriminologií, která je do značné míry určená právě kritikou tradiční či etiologické kriminologie. Jak kritické kriminologii rozumíte a jak probíhaly konflikty mezi ní a tou tradiční v Německu?

GŠ: Kritická kriminologie se jako alternativní vědecké paradigma (Kuhn, 1965) vyvinula z několika souběžných pramenů: ze Severní Ameriky jsme importovali labeling approach (či etiketizační/kontrolní teorii), etnometodologii a příspěvky symbolického interakcionismu, z Velké Británie zaujetí pro *blue collars* či *underdog*, z Norska a Nizozemska pak abolicionismus – hnutí za zrušení trestů odnětí svobody či vůbec za zrušení trestního práva. Název *kritická* si dala s odkazem napřed na britskou teorii Iana Taylora, Paula Waltona a Jocka Younga (1975), což později potvrdila v souladu s poznávacími zájmy kritické teorie frankfurtské školy. Pro kritickou kriminologii je příznačné, že předmět svého výzkumu rozšířila na celý systém, jehož outputem je populace vězení. Trestněprávní systém zahrnuje neformální

---

³ Profesor sociologie na Sárské univerzitě v Saarbrückenu v letech 1965–1995.

⁴ K tomu viz statě například v Literárních novinách (Šmausová, 2007).

sociální kontrolu ze strany občanů, policie, státního zastupitelství, soudů, expertů, zařízení výkonů trestů ad. Bez konání činitelů vyjmenovaných institucí kriminalizačního procesu by „kriminalita“ jako právně *identifikovaný* jev neexistovala. Postupem doby němečtí kritičtí kriminologové empiricky prozkoumali všechny stupně tohoto procesu, čímž se odhalila jednotná „logika“ selektivní kriminalizace, které jsou shrnuty v mé vydané habilitační práci.

Členové Arbeitskreis Junger Kriminologen, který již úspěšně po léta vydával Kriminologisches Journal, se při svém jednání v roce 1989 usnesli založit vědeckou společnost Gesellschaft für interdisziplinäre Kriminologie (GIWK). Této společnosti se dostalo plného uznání ze strany Deutsche Forschungsgemeinschaft, včetně práva rozhodovat o udělování grantů. Dá se říci, že se zástupci kritické kriminologie těšili větší vědecké prestiži než tradiční etiologičtí kriminologové (s čestnými výjimkami), což ani nepřekvapuje, protože nároku na teorii „se vzdal“ již její zakladatel Cesare Lombroso. V Německu pak vedle sebe existovaly jak tradiční etiologická kriminologie, tak kritická kriminologie, se zastoupením na četných katedrách a institutech. Spory se odehrávaly v rámci svobody vědeckého bádání! Všichni prominentní kritičtí kriminologové se stali, jak se v Německu říká, majiteli kateder. Mně se dostalo uznání tím, že jsem ve svých 55 letech úspěšně obhájila habilitaci s mottem: *Tak jak univerzity reprodukují nejvyšší pozice společenské pyramidy, tak trestní právo reprodukuje její dno.* O zájmu o teorii svědčí i znovuvydání části mých kritických statí, tentokrát s důrazem na ty feministické (Feest, & Pali, 2020; Oates-Indruchová, 2011). S kolegyněmi jsme záhy uvnitř GIWK založily feministickou sekci, ve které jsme dosavadní výzkumy postupně podrobovaly analýzám z hlediska gender a (podle Kuhna) nastolovaly i nová témata.

VW: V čem spatřujete svůj přínos ke kritické feministické kriminologii? Jak vysvětľujete kritickou kriminologií ve vazbě na feminismus Vy?

GŠ: Svůj přínos k založení kritické feministické kriminologie spatřuji v tom, že jsem se po dekonstrukci pojmu „kriminalita“ v rámci kritické kriminologie – *jedná se o takto etiketizované chování ze strany orgánů trestněprávní kontroly* – pokusila o dekonstrukci slova „žena“ (mimořádně příklad pro kooperaci kritických směrů). Ani kategorie pohlaví nemají ontickou kvalitu – jsou součástí tzv. genderovaného univerzita. Poučila jsem se u Sandry Harding (1987), že celé lidské univerzum je genderované, a dosud nevidím důvodu se od její teorie distancovat. Dekonstrukce znamenala fragmentovat jakési celistvé pohlavní identity a rozložit je na rolová jednání podle mužsky či žensky deklarovaných kontextů (Harding, 1987). Ukázalo se, že všichni, muži i ženy, hrajeme obě role podle genderovaně určených kontextů (např. ve vědě „mužskou“, v péči „ženskou“ roli). Jsme androgynními *tvory* s měnícími se podíly mužsky či žensky konotovaných vlastností.

Ze zorného úhlu genderu se objevilo, že trestní právo, ač se obrací na „všechny ty, kteří...“, je ve skutečnosti adresováno těm, kteří vůbec mají příležitost trestný čin spáchat. Administrativně „ženy“ (dosud podle občanského průkazu) sotva mají

přístup například ke skutkovým podstatám *white collar crime*, a to vysvětluje jejich nižší kriminální zátěž spolehlivěji než například jejich „mírnější, morálnější, méně agresivní povaha“! Trestní právo samo je konstruováno genderovaně „mužsky“ a kontroluje hlavně ty společenské oblasti, které jsou genderovaně přisuzovány „mužům“. Redundantní opakování *genderovanosti* má podtrhnout poznání, že nic není dáno od přírody samo. Zjištění, že sociální kontrola je rovněž genderovaná, mě vedlo k výzkumu jejích dalších forem, přičemž se ukázalo, jak velký podíl při kontrole „žen“ převzal kontrolní systém somatické a psychiatrické medicíny.

VW: Stejně tak mě zajímají vztahy mezi kritickou kriminologií a establishmentem, abych použil dobový termín. Podařilo se kritickým kriminologům něco změnit, pokud jde o praktické fungování trestní justice nebo o náhled státu na některé otázky, například zločiny bílých límečků, násilí proti ženám, etnickým menšinám? Anebo kritika intelektuálů nikoho nezajímala, jak si měl v roce 1964 postěžovat československým kritikům režimu Jürgen Habermas a tím zvýznamnit jejich úsilí?

GŠ: V 80. letech předseda Labour party Tony Blair ve Velké Británii a sociálnědemokratický kancléř Gerhard Schroeder v Německu přehodili výhybku z boje proti chudobě na kontrolu chudých. V souladu s tím naši shora jmenovaní britští kolegové (s dalšími) přehodnotili svoji kritickou pozici na *levý realismus*: Je sice pravda, že *white collar crimes* (např. formou daňových úniků, subvenčních podvodů, obchodů se zbraněmi) zdaleka převyšuje škody napáchané tzv. tradiční kriminalitou, ale občany nejvíce trápí právě spíše krádeže, násilí, vloupání ad. Jim je třeba realisticky vyhlásit boj! Kolegové tehdy kapitulovali před faktem, že značná část skutkových podstat trestního práva ve spojení s úpravami v trestním právu procesním, není stíhání přístupná, zatímco *petit crimes* do jisté míry ano. Navíc je boj proti každodenní kriminalitě vhodným trvalým tématem volebních kampaní, paradoxně právě proto, že je marný (Foucault, 2000b). Část kritické kriminologie se dodnes nachází v blízkosti exekutivy, která nad ní vítězí!

Další důvod pro upozadění kritické kriminologie spatřuji v tom, že nové kohorty výzkumníků v oboru nemohou stále dokola reprodukovat uznanou teorii, ani se znovu zabývat komprehenzivně vyzkoumanou praxí. V Německu se jedna část z nich vydala cestou dalšího kritického výzkumu státního jednání (např. *governmentality*), policie, konceptů bezpečnosti ad. Já jsem se do svého odchodu do důchodu mohla zabývat dosud nevyčerpanými genderovými otázkami. Mnozí mladí kolegové se ovšem začali zabývat „smart“ koncepty, které se hlásily ze Spojených států, jako jsou *zero tolerance*, *broken windows* ad.

Kritická kriminologie přesto zanechala zřetelné stopy. Systém trestněprávní kontroly sice nadále reprodukuje nejspodnější vrstvu společnosti, ale, jak se mi jeví, aniž by tím politický systém mohl sbírat volební preference. Došlo k určité delegitimizaci trestání, mediální zprávy jsou spíše formulovány v poučeném jazyku kritické než v duchu punitivní etiologické kriminologie. Častým hostem mediálních zpráv v Německu je Christian Pfeifer, jenž své kritické názory a rady prezentuje zcela

„mainstreamovým“ způsobem (např. Pfeifer, 2019). Poznatky kritické kriminologie se objevují jako pravidla politické korektnosti! Skupinová obviňování či poukazování na domnělou zaostalost pachatelů již nejsou možná. Současné soudní procesy proti závažné ekonomické kriminalitě se „ve státním zájmu“ pravděpodobně uskutečňují i bez přispění kritické vědy.

Stejný vývoj pozoruji i u feministického hnutí! Na základní nerovnosti mezi administrativními muži a ženami, totiž na nerovném rozdělování mezd a platů se dosud mnoho nezměnilo, ale konflikt se dnes řeší v daleko vyrovnanějším genderovaném kontextu. Nárok žen na rovnoprávnost je ošetřován jako legitimní, konkurzy jsou vyhlašovány v genderově neutrálním jazyku atd. Pozoruji velký rozdíl obrazu žen oproti například filmové produkci dřívějších let! Vtipy o hloupých blondýnách dnes již vyslovují jen hloupí vtipálci. 😊

VW: Jiná studie představuje materialisticko-interakcionistickou kriminologii, podle editorů Vaší poslední knihy se jedná o Váš přístup. Pokud mi je známo, ve Vašich česky psaných textech se takové vymezení nikde neobjevuje. Mohla byste jej prosím představit? V čem je tento přístup materialistický, v čem je interakcionistický, a co (navíc?) plyne z jejich spojení?

GŠ: Fritz Sack (1968, 1969) po svém studijním pobytu ve Spojených státech v roce 1968 seznámil německou vědeckou komunitu s novým kriminologickým paradigmatem. To on vyhlásil obrat teorie a výzkumu od „pachatelů“ na výzkum etiketizujících/kontrolujících orgánů. Trestný čin nemá ontickou kvalitu, je to v systému trestněprávní kontroly vyjednaná definice. Sack (1972) ale v německé tradici rovněž poukázal na to, že *definiční moc*, pojem, který vzápětí zavedl Johannes Feest (Feest & Blankenburg, 1972), je velmi rozdílně rozdělena – chudý pachatel v soudním vyjednávání nemá šanci. Moc se musí opírat o určité zdroje (Weber, 1967), a ty jsou legálním způsobem generovány z „materiální“ struktury společnosti.⁵ Šlo tedy o to, zkonsolidovat prameny nového paradigmatu odhalením mechanismu, který způsobuje homogenitu populace, která z definičních procesů na všech stupních vychází jako „kriminální“. A to při současném vědění, „že se všichni občané ve svém životě alespoň jednou chovali způsobem, který, kdyby byl odhalen, udán, policií šetřen a předán státnímu zastupitelství, odtud postoupen soudu a odsouzen, mohl být označen za porušení skutkové podstaty trestního práva“. Tento empiricky potvrzený fakt o *ubikvitním výskytu* neodhalených jednání se označuje jako *putativní kriminalita*. Americké interpretativní proudy podrobně popsaly, jak definiční procesy v *konkrétních situacích* probíhají, německá kriminologie (a souběžně se změnou paradigmatu i americká konfliktní teorie práva) odhalila jejich (shora zmíněnou) logiku: trestní právo udělováním kriminálních etiket reprodukuje „populaci na dně

---

⁵ Vedle materiálních/finančních zdrojů nadále existuje i fyzické násilí, jehož použití *má být výhradně legální* (ozbrojené konflikty, trest odnětí svobody). Často ovšem slouží jako prostředek mužské nadvlády nad ženami!

společenské pyramidu“ tím, že ji jako v širším smyslu vyloučenou z pracovního trhu „odměňuje negativním statkem, trestem“, takto ve zkratce Sack (1969, 1972, 1973). Za „bojem proti kriminalitě“ se skrývá skutečná/latentní funkce systému trestněprávní kontroly, a sice reprodukce vertikální struktury společnosti! Sack (1968) svůj příspěvek označil jako marxisticko-interakcionistický, zatímco já jsem jeho podnět pro kriminologii adaptovala na „materialisticko-interakcionistický“ (Smaus, 1986). K problému se vrátím níže.

Můj příspěvek spočíval v tom, že jsem ve své stati naznačila možnost spojení obou přístupů, což jsem později ve své habilitační práci také *uskutečnila* (Smaus, 1998). Tehdy ale byly již k dispozici přesnější pojmy než „materiální struktura“, který posloužil jako heuristika. Uplatňuji teorii Anthony Giddense (1984, s. 19), který hovoří o strukturovající struktuře („materiální“), která podmiňuje, a o strukturované struktuře, ve které se jednáním členů mnohonásobnými způsoby strukturovaná struktura reprodukuje.⁶ Giddens spojuje „situační jednání“ jako ústřední pojem interpretativního paradigmatu s jeho zamlčeným předpokladem, totiž „místem“ situace v relevantní struktuře, kterou reprodukuje. Výsledkem je strukturně-interpretativní teorie (či přístup).

VW: V 60. letech bylo obnoveno kriminologické bádání také v zemích východního bloku. Hovořilo se o socialistické kriminologii, kterou někteří její představitelé pojímali jako pokračování dřívější, buržoazní kriminologie v nových společenských podmínkách. Zajímali se západní kriminologové o to, co dělají jejich kolegové za železnou oponou? Bylo možné si z jejich práce něco vzít, anebo navzdory podobným teoretickým východiskům mluvily obě skupiny odlišným jazykem?

GŠ: Tato otázka by vyžadovala v ještě větší míře než předešlé otázky pečlivý výzkum. Opět mohu poskytnout jen vzpomínky na to, jak se mi věci jevily. Bylo mi nápadné, jak dobře si němečtí etiologičtí kriminologové rozuměli se svými českými kolegy a kolegyněmi.⁷ Oba tábory vycházely ze stejných předpokladů o kriminogenních vlastnostech určité vrstvy populace. Z německé strany se hlavně zdůrazňovaly „socializační deficit“ pachatelů. Odporovalo by marxistickému dogmatu, kdyby československá kriminologie připustila existenci kriminality ve spravedlivém, socialistickém zřízení, i uchýlila se k tezi, že se jedná o pozůstatky předchozího kapitalistického zřízení (kapitalistický atavismus?). Proto se jí se nezdálo divné hovořit

---

⁶ Ve strukturně funkcionální teorii (Parsons, 1952) se jedná o učení se v ekonomické struktuře, v systémové teorii (Luhmann, 1988) o primát ekonomické struktury, u Schütze (1962, s. 246–247) o „world of working“, podle Meada (1938, s. 196–197) „svět fyzikálních objektů v „manipulatory area“ bezprostředně na hranici společnosti a přírody. V pracovním procesu si členové společnosti musejí vytvářet správné/viabilní konstrukce reality. Od tohoto základu se pak s různým stupněm volnosti odvíjejí další konstrukce.

⁷ Někteří čeští a slovenští oborníci absolvovali stáže u renomovaného zástupce etiologické kriminologie Günthera Kaisera ve Freiburgu, jehož kniha následně vyšla v Česku (Kaiser, 1994).

o *asociálních živlech*, které poškozují *zájmy společnosti*. Ostatně ani Marx neměl rád *Lumpenproletariat!*

Formulace „zájmy společnosti“, která zní velmi sociálně, je ve skutečnosti vhodným nástrojem v rukou autoritativních vlád – stačí se rozhlédnout v současné Evropě! V českém trestním právu je dosud zakotvena a, jak to vidím, jde o velmi účinný fraktál, který dosud legitimizuje „nekritickou“ pozici české kriminologie. Pro toto rozdílné pojetí funkce trestního práva se domnívám, že se německá etiologická kriminologie, vázaná na dlouhodobou tradici *Rechtsstaatlichkeit (rule of law)*, nemohla u socialistické kriminologie, která práva jedince podřizuje kolektivu, poučit. Kriminologie, která kriticky zkoumá jednání exekutivních a legislativních státních orgánů, podle mého mínění dosud neměla v postsocialistických zemích šanci. Možnosti jejího vlivu jsou ale v současnosti všude víceméně omezené, a proto mě v Čechách více trápí divoké etiketizování jednání jako „asociálního“ (či psychicky úchylného) ze strany institucí, které k tomu nemají definiční moc! Dosud existují studijní programy s názvem „sociální patologie“, a v tomto akademickém smyslu je neobeznámenost s labeling approach/etiketizační teorií či kontrolním paradigmatem vlastně neomluvitelná.

VW: Styčné body mezi západní kritickou kriminologií a socialistickou kriminologií pochopitelně představují Karl Marx a Friedrich Engels. Nelze se však ubránit dojmu, že na západě byla jejich recepce produktivnější. Sama jste jednu ze studií zařazených do výše zmíněné publikace věnovala právě Marxovi a otázkám společenských nerovností. Čím podle vás Marx inspiroval kritickou kriminologii a co z jeho díla si mohou kriminologové odnést dnes? V Česku jste přispěla k vydání *Sociologie trestního práva* Vašeho kolegy Alessandra Baratty (1995), jež je psána z materialistických pozic. Nesetkala jste se v tomto ohledu s nějakým odporem? Přece jen se psal rok 1995 cokoli, co zavánělo minulým režimem, bylo často vnímáno jako hrozící jeho návratem.

GŠ: Musím Vás zklamat, ale Marxovými spisy jsem se nezabývala. Jsem absolventka české univerzity z roku 1967, kdy jsem zkoušky z marxistických „diamat, histmat a věd. kom.“ absolvovala po přečtení asi třicetistránkových skript.⁸ Teprve po emigraci jsem zjistila, že marxismus je závažnou akademickou disciplínou například ve Velké Británii, ve Francii či v Itálii, kde působil Alessandro Baratta. Jsem tělem a duší socioložkou a k ekonomickým a filozofickým spisům nemám intelektuální přístup, tím méně k Marxovým. Ale proč se nepoučit: Marx zastupoval zájmy vykořisťované dělnické třídy a distancoval se od lumpenproletariatu, zcela ve smyslu tzv. buržoazní i socialistické kriminologie. Marx (1956) předešel labeling approach o roky, když jako žurnalista poukázal na to, jak trestněprávní zákaz sbírání padlého dřeva na otop, dnes bychom řekli: v *procesu primární kriminalizace*, „v tu ránu“ způsobil nárůst „krádeží“ v kriminální statistice. Také mu neušlo, že boj proti kriminalitě „uživí“ státní

---

⁸ Dialektického materialismu, historického materialismu a vědeckého komunismu (Kolektiv, 1966).

aparát, který se co do počtu vyrovná počtu odsouzených 😊 – pádný důvod pro výzkum jeho jednání! Na některé zdánlivě marxistické znalosti můžete podle místa narození přijít sám: význam majetkových zdrojů pro udržení moci, nerovné rozdělování zdrojů a legitimizace moci atd. Vertikální struktura společnosti, opis pro nerovné rozdělování různých kapitálů a moci, není marxistickým pojmem (srov. „jen“ dvě třídy) a je přístupná všem sociologickým teoriím. Ty se ovšem liší v jejím zdůvodnění – meritorní u Talcotta Parsonse (1952), „kvasistavovské“ u Pierra Bourdieua (1984) ad. Já jsem se poučila jednak u teoretiků konfliktu a u kritické (nedogmatické) teorie tzv. frankfurtské školy (Habermas, 1976), která empirickou praxi nejen popisuje, ale také ji konfrontuje s ústavou, která proklamuje rovnost všech občanů. K tomuto odkazu se hlásím! Očekával jste přece ode mě nějaké vyznání?

V Československu byl marxismus po sametové revoluci odmítnut šmahem! S ním i daleko starší myšlenka po sociálním vyrovnávání nerovností tak, jak byla zakotvena v ústavách moderních společností. Jestli správně vidím, byla v Čechách „nerovnost“, základní sociologický pojem, vykázána do oboru sociální práce, kde se může pojednávat „paternalisticky“. Ve stati, kterou zřejmě zmiňujete, „Marx im Sack der kritischen Kriminologie“, jde právě o to, že ač ani on nepopisuje *nerovnost* z marxistického hlediska, je právě z toho jakoby obviňován (Smaus, 1996). Za tabuizací „marxismu“ se často skrývá přehlížení nerovnosti. Odkud vím, co je „marxistické“? Z recepce prací Baratty.

Baratta (1995) ve své publikaci v houšti příspěvků ke kritické kriminologii zvolil nový fokus. Jednak se zevrubně vyrovnává s „mělkostí“ amerických konfliktních teorií práva ve srovnání s radikální (do kořenů sahající) marxistickou teorií. Hlavní přínos ale spočíval v tom, že „falsifikoval“ principy (či ideologii) trestního práva samotného tím, že je konfrontoval s nálezy empirických výzkumů v interpretativním (nemarxistickém) paradigmatu. Trestní právo o sobě například tvrdí, že je rovným právem *par excellence* – ve skutečnosti je právem nejnerovnějším! Překlad publikace do češtiny a její vydání se bez problémů financovalo ze zdrojů TEMPUS. Následně jí, pokud vím, ani teoretici trestního práva nevěnovali pozornost. Vy si to vysvětlujete tím, že „... v roce 1995 cokoli, co zavánělo minulým režimem, bylo často vnímáno jako hrozící jeho návratem...“ – to je možné. Známkou totalitního režimu bylo, že vyžadoval bezpodmínečnou politickou loajalitu všech systémů, především vědeckého. Nový systém měl svobodu myšlení umožnit, samozřejmě (vlastně především) i s kritickým odstupem k jednání státních orgánů. Na tom bude třeba dále pracovat...

VW: Po sametové revoluci jste se pokusila etablovat výuku kritické a feministické kriminologie v českém prostředí. Jak na to vzpomínáte a jak to zpětně hodnotíte? Zdá se mi, že se v Česku příliš neuchytily, ačkoli vznikly důležité texty jako například vězeňská etnografie Kateřiny Nedbálkové. Pokud můj názor sdílíte, čím si omezenou recepci kritické kriminologie v Česku vysvětlujete?

GŠ: Říkáte po sametové revoluci, což je správně, ale subjektivně se jednalo o ukončení pracovního poměru v Německu a odchod do starobního důchodu v roce 2001. V rámci projektu TEMPUS jsem v Čechách působila již od roku 1990, na Právnické fakultě Masarykovy univerzity v Brně, později na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci a na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. V roce 2001 jsem už nebyla obklopena kolegy a kolegyněmi, se kterými jsme kdysi o novém kriminologickém paradigmatu informovali. Zájem o nové paradigma zanikl s ukončením projektu TEMPUS. Nezdálo se mi možné, že bych ve svém věku mohla bez zainteresované vědecké komunity etablovat nový obor. Tak jsem „jen“ několikrát nabídla magisterské kurzy k teoriím deviantního chování, a kdykoliv jsem byla vyzvána, jsem o změně kriminologického paradigmatu referovala. Setkání s Kateřinou Nedbálkovou považuji za šťastnou událost, protože jsme od začátku sdílely jak zájem o „neobvyklá“ jednání, tak o gender (Nedbálková, 2006). Jsem ale přesvědčena, že by Kateřina i bez předchozí teoretické znalosti při vstupu do vězení „viděla“ stejné procesy jako kdysi Erving Goffman (1968)!

Zcela jinak vypadala situace se založením studijního oboru genderových studií na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity. Tam již při katedře sociologie existovalo Gender centrum, které založily mladé kolegyně. Když šlo o zvýšení počtu studijních oborů na fakultě, nabídla jsem své „profesorské služby“, a to i při návrhu studijních plánů. Dosavadní feministická agenda se odvíjela hlavně od původu feministického myšlení v literatuře, ve výtvarném umění a filozofii. Roztříštěně existující sociologické příspěvky k teorii genderu, ale dosud nebyly „zformovány“ do podoby učebních textů. O to jsme se s kolegyněmi pokusily. Nebudete se již divit tomu, že se na začátku sociologické teorie gender znovu objeví ústřední motiv mého bádání – nerovnost ve všech společenských strukturách.

VW: V česky psaných studiích vystupujete v roli teoretičky. Jakou roli ve Vašem profesním životě sehrával empirický výzkum? Podílela jste se na nějakých zajímavých projektech? Případně jaké empirické výzkumy Vás ovlivnily a proč?

GŠ: Nedovedu si představit výzkum, který by nebyl teoreticky fundovaný! Empiricky jsem zkoumala „kulturní život pracujících“ již před odchodem do Německa (Šmausová, 1967a, 1967b; Smaus, 1974). Tam jsem v letech 1972–1983 koordinovala reprezentativní výzkum „Sociální reakce na deviantní jednání se zvláštním zřetelem k neformálnímu sektoru“ se 2 000 respondenty, který byl financován Deutsche Forschungsgemeinschaft částkou 450 000 DM. Výzkumnou zprávu „Das Strafrecht und die Kriminalität in der Alltagssprache der deutschen Bevölkerung“ jsem publikovala v roce 1985 Westdeutscher Verlag (Smaus, 1985). Jednalo se o výzkum mínění k pojmu kriminalita s tím, že se zajímal o podíl veřejnosti na kriminalizačních procesech, například pro jejich legitimizaci. V Čechách jsem se ještě podílela na vypracování projektů v rámci Grantové agentury České republiky. V „dospělejším věku“ mi připadla úloha, empirické výzkumy mladších kolegů či doktorandů

„pedagogicky ošetřovat“. Ze seznamu mých publikací byste mohl zvědět, jak jsem se s problémy empirického výzkumu nadále *teoreticky* vyrovnávala.

VW: Jaká by měla být kritická kriminologie v čase koronavirové pandemie, globálních klimatických změn, prohlubování společenských nerovností, digitalizace každodenního života a vzestupu krajní pravice? A je podle vás nějaká problematika, která si zasluhuje výjimečnou pozornost?

GŠ: Velmi těžké časy! Oba kriminologické směry, etiologický a kritický, jsou akademickými disciplínami bez oprávnění k jednání v praxi. Jsem přesvědčena, že výzkumníci v nich, jako pozorní pozorovatelé třetího stupně (Luhmann, 1989, s. 22–27), budou pečlivě sledovat jakou pozornost orgány sociální kontroly vývoji putativní kriminality, například násilí v soukromém prostoru, věnují. Abolicionisté jsou aktivisté, a ti se jistě již starají o to, aby věznění byli před infekcí chráněni stejnou měrou jako občané v lockdownu.

Rozhovor vedl Václav Walach z Ústavu politologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a editovali Miroslav Dopita (Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci) a Kateřina Nedbálková (Katedra sociologie, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita).

Literatura

- Baratta, A. (1995). *Sociologie trestního práva*. Brno: Masarykova univerzita.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Cambridge: Harvard University Press.
- Feest, J., & Blankenburg, E. (1972). *Die Definitionsmacht der Polizei. Strategien der Strafverfolgung und soziale Selektion*. Düsseldorf: Bertelsmann Universitätsverlag.
- Feest, J., & Pali, B. (Eds.). (2020). *Gerlinda Smaus: „Ich bin ich“*. Beiträge zur feministischen Kriminologie. Wiesbaden: Springer.
- Foucault, M. (2000a). *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin.
- Foucault, M. (2000b). *Moc, subjekt a sexualita*. Bratislava: Kaligram.
- Giddens, A. (1984). *The constitution of society. Outline of the theory of structuration*. Cambridge: Polity Press.
- Goffman, E. (1968). *Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates*. Harmondsworth: Penguin Books
- Habermas, J. (1976). *Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Harding, S. (1987). *The science question in feminism*. Ithaca: Cornell University Press.
- Kaiser, G. (1994). *Kriminologie*. Praha: C. H. Beck.
- Kolektiv. (1966). *Osnovy a literatura ke studiu marxismu-leninismu: dějiny dělnického hnutí – vědecký komunismus*. Praha: SPN.

- Krisam, R., & Siebel, W. (1966). *Werkzeitschrift und Leser: Untersuchung über Werk und Wir*. Dortmund: Universität Münster.
- Kuhn, T. S. (1965). *The structure of scientific revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lamnek, S. (2008). Die materialistisch-interaktionistische Kriminologie nach Gerlinda Smaus. In S. Lamnek, *Theorien abweichenden Verhaltens II.: „Moderne“ Ansätze* (pp. 133–163). Stuttgart: UTB.
- Lautmann, R., Maihofer, W., & Schelsky, H. (Eds.). (1970). *Die Funktion des Rechts in der modernen Gesellschaft*. Bielefeld: Bertelsmann-Universitätsverl.
- Luhmann, N. (1988). *Wirtschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (1989). *Ecological communication*. Chicago: Chicago University Press.
- Mainhofer, W. (1963). *Naturrecht als Existenzrecht*. Frankfurt am Main: Klostermann.
- Mainhofer, W. (1968). *Rechtsstaat und menschliche Würde*. Frankfurt am Main: Klostermann.
- Mainhofer, W. (1969). *Ideologie und Recht*. Frankfurt am Main: Klostermann.
- Marx, K. (1956). Jednání šestého porýnského zemského sněmu. (Třetí článek). Debaty kolem zákona o krádeži dříví. In *Spisy 1.* (pp. 133–172). Praha: Státní nakladatelství politické literatury.
- Mead, G. H. (1938). *The philosophy of the act*. Chicago: University of Chicago Press.
- Nedbálková, K. (2006). *Spoutaná rozkoš: Sociální (re)produkce genderu a sexuality v ženské věznici*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Oates-Indruchová, L. (Ed.). (2011). *Tvrdošijnost myšlenky: od feministické kriminologie k teorii genderu: na počest profesorky Gerlindy Šmausové*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Oberlies, D. (2022). Buchbesprechung Johannes Fees, Brunilda Pali (Hrsg.): Gerlinda Smaus: „Ich bin ich“ - Beiträge zur feministischen Kriminologie. Springer, Wiesbaden 2020. *STREIT- Feministische Rechtszeitschrift*, 40(1), 44–46.
- Parsons, T. (1952). *The social system*. Glencoe: The Free Press.
- Pfeiffer, C. (2019). *Gegen die Gewalt. Warum Liebe und Gerechtigkeit unsere besten Waffen sind*. München: Kösel.
- Sack, F. (1968). Neue Perspektiven in der Kriminologie. In F. Sack, R. König (Hgs.), *Kriminalsoziologie* (pp. 430–475). Frankfurt/M.: Akademische Verlagsgesellschaft.
- Sack, F. (1969). Probleme der Kriminalsoziologie. In R. König (Ed.), *Handbuch der empirischen Sozialforschung* (pp. 961–1049). Stuttgart: Enke.
- Sack, F. (1972). Definition von Kriminalität als politisches Handeln. Der Labeling Approach. *Kriminologisches Journal*, 4, 3–31.
- Sack, F. (1973). Zu einem Forschungsprogramm für die Kriminologie. *Kriminologisches Journal*, 5, 251–254.
- Schütz, A. (1962). *Collected papers I: The problem of social reality*. Den Hague: Nijhoff.
- Smaus, G. (1974). *Der Kulturarbeiter der CSSR. Versuch einer Berufsrollenanalyse*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

- Smaus, G. (1985). *Das Strafrecht und die Kriminalität in der Alltagssprache der deutschen Bevölkerung*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Smaus, G. (1986). Versuch um eine materialistisch-interaktionistische Kriminologie. *Kriminologisches Journal*, Beiheft 1, 179–199.
- Smaus, G. (1996). Marx im Sack der kritischen Kriminologie? In T. von Trotha (Ed.), *Politischer Wandel, Gesellschaft und Kriminalitätsdiskurse. Beiträge zur interdisziplinären wissenschaftlichen Kriminologie. Festschrift für Fritz Sack zum 65 Geburtstag* (pp. 151–165). Baden-Baden: Nomos.
- Smaus, G. (1998). *Das Strafrecht und die gesellschaftliche Differenzierung*. Baden-Baden/Frankfurt/M.: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Šmausová, G. (1967a). *Současný stav kulturního a společenského života na vesnici (1965) 7. část závěrečné zprávy: Charakteristika obyvatelstva*. Praha: Osvětový ústav.
- Šmausová, G. (1967b). *Současný stav kulturního a společenského života na vesnici (1965) 9. část závěrečné zprávy: Intenzita kulturního a společenského života obce*. Praha: Osvětový ústav.
- Šmausová, G. (2007). K čemu českým ženám feminismus. *Literární noviny*, 18(5), 9.
- Taylor I., Walton P., & Young J. (1975). *Critical criminology*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Weber, M. (1967). Třídy, stavy a strany. In *Texty ke studiu sociální struktury a stratifikace. Díl I.* (pp. 67–88). Praha: VŠP ÚV KSČ.